

Атаманюк Зоя Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

УДК:316.6+300.4/5

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ОСОБИСТОСТІ

Необхідні міждисциплінарні розробки з проблем теорії особистості, бо людина є найскладнішим предметом науки і вимагає цілеспрямованого взаємодії різних дисциплін. Ми розглянули соціогенетичний, біогенетичний, психогенетичний підходи теорії розвитку особистості та їх основних представників. Кожна з цих теорій пояснює соціальну поведінку особистості, виходячи з замкнутих в собі властивостей навколишнього середовища, до якої людина повинна адаптуватися.

Ключові слова: особистість, теорії особистості, поведінка особистості.

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ОСОБИСТОСТІ

Необходимые междисциплинарные разработки по проблемам теории личности, потому что человек является самым сложным предметом науки и требует целенаправленного взаимодействия различных дисциплин. Мы рассмотрели социогенетический, биогенетический, психогенетический подходы теории развития личности и их основных представителей. Каждая из этих теорий объясняет социальное поведение личности, исходя из замкнутых в себе свойств окружающей среды, к которой человек должен адаптироваться.

Ключевые слова: личность, теории личности, поведение личности.

THE PHILOSOPHICAL UNDERSTANDING OF THE CONCEPT OF PERSONALITY

Necessary interdisciplinary developments on the problems of the theory of personality, because the person is the most complex subject of science and requires the purposeful interaction of various disciplines. We examined the sociogenetic, biogenetic, psychogenetic approaches of the theory of personality development and their main representatives. Each of these theories explains the social behavior of the individual, proceeding from the closed properties of the environment in which one must adapt.

Key words: personality, theory of personality, personality behavior.

Вступ. Визначення свободи лише як пізнаної необхідності є некоректним, позаяк пізнання—лише передумова свободи. Сама ж свобода — це дія людини, котра реалізує вимогу об'єктивної необхідності за власною волею, згідно з власними потребами і бажаннями. Можна знати необхідність, але не бути завдяки цьому вільним, оскільки необхідність не лише усвідомлюється, але й витворюється людиною. Межі свободи кожної людини зумовлені не лише соціально-історично, ай передусім, нею самою. Вони залежать від рівня духовного розвитку самої людини, її знань, досвіду, інтересів, волі, емоцій тощо.

Важливу методологічну роль у дослідженні проблеми свободи відіграє філософське вчення про людину. Людина посідає центральне місце у механізмі вияву законів. Коли свобода визначалася лише як пізнана необхідність, то у тіні залишалися питання щодо місця людини у структурі свободи, ставлення людини до необхідності, свідомості, волі й діяльності. Дійсно ж духовна і матеріальна діяльність людини — головні складники її свободи. Діяльність людини — це її дії, що спрямовані на вироблення шляхів, засобів та методів досягнення певної мети.

Людина, її сутність та існування – предмет дослідження багатьох областей знання: філософії, політології, соціології, педагогіки, психології та інших наук. Кожна з них в рамках свого предмета

намагається відповісти на питання, що таке людина, які її відмінні властивості, яким чином вони проявляються. Багатомірність такої реальності як людина знайшла своє відображення в значній кількості наукових понять, з допомогою яких фіксуються різні аспекти прояву сутності людини [4, с.6].

Особистість – це синтез біологічного і соціального в людині, результат її духовного і морального розвитку. В найзагальнішому вигляді розвиток особистості можна визначити як процес входження людини в нове соціальне середовище та інтеграцію в ньому як результат цього процесу [4, с.7].

Мета статті. Мета статті – проаналізувати основні підходи до визначення особистості з точки зору філософії, дослідити теорії розвитку особистості та їх основних представників.

Виклад основного матеріалу. Сучасна наука спирається на вже наявні положення і погляди на особистість як об'єкт наукового дослідження факторів її формування. Вчені філософи, соціальні психологи, антрополози і представники інших областей знання намагаються розглянути досягнення науки в цьому напрямку і класифікувати концепції (підходи, конструкти, напрямки і т.д.) в розумінні особистості і виявленні факторів формування типів її поведінки.

Так, у сучасній соціально-філософській зарубіжній науці класифікуються такі підходи до розуміння особистості, як соціогенетичний, біогенетичний, психогенетичний та ряд інших. Представники соціогенетичного напрямку (Е.Торндайк, Б.Скіннер, У.Доллард, К. Левін та інші) намагаються пояснити особливості особистості виходячи зі структури суспільства, способів соціалізації, взаємин з оточуючими людьми. Керуючись такою концепцією, вчені розробили і відповідні теорії формування особистості: теорія соціалізації, теорія навчання, теорія ролей та ін. Кожна з цих теорій пояснює соціальну поведінку особистості, виходячи з замкнутих в собі властивостей навколишнього середовища, до якої людина повинна адаптуватися. При цьому часто зовсім не враховуються об'єктивні, суспільно-історичні умови життя людини.

Наприклад, можна розглянути соціогенетичний підхід, зокрема теорію соціалізації. Відповідно до цієї теорії, людина народжується біологічною істотою і стає особистістю лише завдяки впливу соціальних умов життя. Представники іншої концепції цього підходу – теорії навчання вважають, що життя індивіда, його відносини, поведінка обумовлюється, підкріплюється навчанням, засвоєнням певної суми знань і навичок. Ще одна концепція даного підходу - теорія ролей (У.Доллард, К. Левін та ін.) виходить з того, що суспільство пропонує кожній людині набір стійких способів поведінки (ролей), які визначаються її соціальним статусом. Ці ролі накладають відбиток на характер поведінки особистості, її відносини з іншими людьми [8, с. 333].

Безумовно, кожна з цих концепцій розглядає багато варіантів поведінки особистості, однак, не завжди враховується при цьому рівень психічного, інтелектуального розвитку та соціального стану особистості, що робить висновки вчених не завжди достовірними і використовуваними на практиці.

Представники біогенетичного підходу в основу розвитку особистості і формування типів її поведінки ставлять біологічні процеси дозрівання організму. С.Холл, наприклад, вважав, що розвиток особистості в згорнутому вигляді повторює стадії розвитку суспільства. Інший представник біогенетичного підходу Е. Кречмер виводив типи особистості і її поведінки з особливостей будови тіла людини.

Особливо яскраво принцип біологізму представлений в концепції особистості, розробленої З. Фрейдом, який вважав, що вся поведінка особистості обумовлено фізіологічними, несвідомими потягами людини.

Серед цих напрямків виділяється також психогенетичний підхід, представники якого не заперечують значення ні вроджених задатків, ні довілля, ні навчання, проте на перший план висувають розвиток психічних процесів. В рамках цієї концепції виділяється психодинамічна орієнтація, представники якої (Е. Еріксон) пояснюють поведінку особистості через емоції, потяги і інші позарациональні компоненти психіки.

В середині минулого століття особливо популярною була концепція когнітивістської орієнтації, представники якої (Ж.Піаже, Д. Келлі та інші) віддавали перевагу розвитку інтелектуально-пізнавальної сфери психіки особистості. Ще один напрямок у психогенетичному

підході складала представники персонологічної орієнтації (Е. Шпрангер, А. Маслоу та ін.). Їх увага акцентувалася на розвитку особистості в цілому, від чого, на їхню думку, залежить її поведінка, в тому числі і девіантна [8, с. 334].

Слід зазначити, що певна увага проблемі формування особистості, її поведінки приділялася в соціальній філософії та психології так званого радянського періоду. Однак і серед цих вчених не було єдиної думки, але зате накопичено певний досвід інтерпретації розгляду сутності особистості, мотивів і чинників формування відхилень у поведінці і т.д.

Проблему особистості розглядали С.Л.Рубінштейн, Л.С. Виготський, Б.Г.Ананьєв, К.А.Альбуханова-Славська, А.Н.Леонтьєв, А.В.Петровський, В.В.Мясищев, К.К.Платонов, Д.Н.Узнадзе та багато інших. Ананьєв В.Г., наприклад, розглядав особистість як єдність чотирьох сторін:

1. Людини як представника біологічного виду;
2. В онтогенезі і життєвий шлях людини як індивідуума;
3. Людини як неповторну особистість;
4. Людини як частини всього людства [3, с. 63].

З біологічної точки зору людина представляється як вищий етап еволюції живих істот. Однак однолінійна та прогресуюча біологічна еволюція людської істоти, як зазначає В. П. Алексєєв, сьогодні розцінюється як примітивна і безповоротно застаріла еволюційна модель [2, с. 141]. Нинішня людина, стверджують інші філософи, є істота, позбавлена органів захисту і нападу, зі слабкими органами чуттів, це – «неспеціалізована тварина», що живе в штучному середовищі проживання і погано відчуває себе за її межами, тоді як всі тварини добре пристосовані до навколишнього природного середовища. Тому в якості компенсації своїх природних недоліків, людина розвинула здібності свого інтелекту, ставши працуючою людиною, здатною до вільної, творчої особистості.

Завдяки застосуванню штучних знарядь праці людина здатна поєднати в собі різноманітні способи дій, вона стає фокусом будь-якої діяльності і всіх функцій, якими природа обдарувала інші істоти. Вона може виконувати дії, які біологічно суперечать її суті. Різнобічністю своєї діяльності людина остаточно долає біологічну обмеженість як своєї фізичної природи, так і духовної [1]. Дана різнобічність не є чимось раз і назавжди даним: вона розвивається, а разом з нею розвивається і вся структура людської психіки, включаючи емоції, які часом мають неабиякий вплив на поведінку людини, на вибір способів і засобів досягнення цілей.

Разом з тим дана різнобічність має і свої негативні сторони, бо в процесі росту і розвитку особистісних начал в людині, як соціально-історичній істоті, в процесі її виділення з спільноти і автономізації її особистої життєдіяльності, з'являються можливості діяти всупереч громадським інтересам для своєї особистої вигоди. Уже в самому факті різнобічності людської діяльності закладений досить широкий спектр різноманітних по відношенню до суспільства дій. Але оскільки різнобічність цієї діяльності не тотожна відцентровому розкиду власне людських функцій, а має інтегративний характер, то головним показником цієї інтегративності є раціональність виконуваних функцій і їх органічний взаємозв'язок.

Як стверджували багато філософів, проблема особистості в філософії – це перш за все питання про те, яке місце займає людина в світі, ніж вона фактично є і ким вона може стати, які межі її вільного вибору і соціальної відповідальності (І. С. Кон).

У своєму первинному значенні, зазначав І. Кон, слово «особистість» позначало маску, роль, яку виконували актором в давньогрецькому театрі. Уже в античності виникає проблема неспівпадання реальної поведінки людини і її «сутності» («ідеї»). Ця невідповідність набуває форму дуалізму у філософії Нового часу, коли, починаючи з Р. Декарта, поширюється ідеологія психофізичного паралелізму, яка розділила філософів на два табори - ідеологів дуалізму і їхніх опонентів [7, с. 12]

У сучасній психології під особистістю найчастіше розуміється якість інтегруючого начала, що зв'язує воедино різні психічні процеси людини і надають їй поведінці необхідну послідовність і стійкість. Залежно від того, в чому саме вбачається таке інтегруюче начало, теорії особистості

підрозділяються на психофізіологічні, біосоціальних, психосоціальні, психостатичні і ін.

На думку І. Кона, для сучасних вчених великі теоретичні труднощі представляє проблема структури особистості, бо вчені різних шкіл і напрямків у філософії, соціології і психології по-різному описують і пояснюють цю структуру. Так, наприклад, в психології створенню загальнопсихологічної теорії особистості перешкоджають не тільки розбіжності в ідеології і методології психологічних шкіл і напрямків, але і багаторівневність самого об'єкта дослідження, починаючи з біологічного рівня і закінчуючи соціальним. Не менш проблематична ситуація і в соціальній філософії, де вивчаються не індивідуальні особливості людини, а перш за все ту соціальну систему, в яку вона включена, і ті соціальні функції (ролі), які вона виконує. Різноманітність цих соціальних систем і функцій настільки велика, що вчені часом губляться перед величезною масою емпіричного матеріалу, який не вкладається в раніше відомі класифікаційні схеми. Тому соціологія особистості ще далека від того, щоб заявити про себе як про цілком завершену наукову дисципліну[7].

Важливо підкреслити, як це і роблять багато вчених, що значну допомогу в створенні психології особистості і соціології особистості можуть надати дослідження в області психопатології і соціологічного вивчення індивідуальних і колективних форм поведінки, бо, як відомо, знання «винятків із правил» допомагають краще зрозуміти самі «правила» (норми, цінності і т. п.) [5,6]. Подібне ставлення до досліджуваних об'єктів не може залишити поза увагою і методологічну проблематику філософії. Традиційно ця проблематика має справу з «позитивними» даними, тобто з такими даними, які піддаються раціональній оцінці на їх істинність або хибність. Однак в цьому складному світі далеко не завжди вдається дати однозначну оцінку пізнаваних явищ і процесів, особливо в тих випадках, коли винятків з правил набагато більше, ніж самих правил, що свідчить про явне неблагополуччя в області методології наукового пізнання.

Німецький вчений В. Тайхманн, проводячи аналіз існуючих точок зору на проблему особистості, закликає звернутися до більш поглибленого вивчення глобальних загальнолюдських проблем, пояснюючи це тим, що спостерігається «зростаючий повсюдно інтерес до питань про сенс буття і ціннісні орієнтації» [11, s.1065 - 1066].

У дискусіях з питань співвідношення економіки і політики, захисту навколишнього середовища, розширення середовища проживання людини і т.д. висловлюються побоювання щодо того, що розвиток науки і техніки може призвести до зниження порогу гуманності і людяності. У зв'язку з цим виникає ряд питань: чи не занадто дорогою ціною дістається людству прогрес? Чи не слід перед обличчям атомної небезпеки піти в сферу особистого життя? і т. п. Дані питання свідчать про важливий переломний момент в формуванні уявлень про людські цінності, про зміну ціннісних орієнтацій, про пошук дієвих світоглядних і духовних ідеалів на шляхах подолання суспільних і індивідуальних протиріч, конфліктів.

І. Кант, сформулювавши свої відомі чотири питання, вказав, яким шляхом повинна піти філософія, щоб пояснити ставлення людини до світу. Цей підхід не втратив свого значення і в даний час, оскільки він прагне до синтезу пізнання оточуючого людину світу і обґрунтування ціннісних критеріїв, норм для практичної діяльності людини.

Розглядаючи сучасну філософську літературу, В. Тайхманн відзначає недоліки, характерні для навчальних посібників з філософії. Таким чином, на його думку, якість підручників з філософських дисциплін вимагає серйозного поліпшення, в тому числі і більш глибокого висвітлення проблем особистості.

Цікаво відзначити, що В. Тайхманн не наполягає на створенні спеціальної філософської теорії особистості. Він вважає, що необхідні міждисциплінарні розробки з проблем теорії особистості, бо людина є найскладнішим предметом науки і вимагає цілеспрямованого взаємодії різних дисциплін (соціології, психології, теорії культури, педагогіки і т.д.) [11, s. 1063–1084.].

Щоб довести, що особлива філософська теорія особистості не потрібна, В. Тайхманн пропонує зупинитися на світоглядному характері філософії. Аналізуючи світоглядні функції філософії, він приходять до висновку, що цих функцій цілком достатньо для того, щоб забезпечити концентрацію всіх окремих філософських дисциплін і гуманітарних наук на одному об'єкті - на

людині [11, s. 1063–1084.].

Як бачимо, аж ніяк не всі з сучасних філософів наполягають на необхідності створення особливої філософської теорії особистості, хоча і не заперечують того, що поглиблене розуміння людини, людської особистості є актуальним завданням. Це слід мати на увазі, оскільки з філософами часто трапляється так, що вони починають теоретизувати з кожного приводу і без приводу, забуваючи про дослідження реальних речей, знання про які можуть прийняти вид теоретичних узагальнень, а можуть і не прийняти [10]. В цьому плані показова монографія Л. П. Станкевича «Проблеми целостности личности» [9], в якій автор намагається закласти методологічні основи для створення філософської теорії особистості.

На думку Л. Станкевича, базисним методологічним поняттям в філософському осмисленні особистості є поняття «цілісність», бо цілісність - це фундаментальна властивість складних систем. Властивості і потреби цілого виступають в якості найважливіших детермінант історичного розвитку, причому розвитку самої властивості цілісності виявляється особливим критерієм розвитку. Існування цілісності визначається сукупністю зв'язків не тільки внутрішніх елементів системи, а й зовнішніх відносин, зв'язків і взаємодій [9, с. 7].

Людська особистість починається з індивідуума, який є органічною цілісністю і визначається як системна цілісність ієрархічно організованого об'єкта, що володіє властивостями неподільності як біологічна, органічна цілісність [9, с. 19].

За твердженням Л. Станкевича, індивідуум розвивається в особистість в процесі праці як соціальної діяльності, в ході якої в ньому суб'єктивує об'єктивні здатності суспільства. Цілісність особистості визначається рівнем розвитку суспільства. Тому в дослідженні особистості необхідно йти від цілісності суспільства до цілісності особистості [9, с.34–35].

Іншими словами, Л. Станкевич з одного боку стверджує про цілісність людського індивідууму як неподільної органічної (біологічної) цілісності, а з іншого боку, приписує атрибут цілісності цього індивідууму, виходячи з соціокультурних домінант, пріоритету соціального над індивідуальним. За його словами, вихідні принципи пізнання цілісності особистості – це суспільні відносини (діяльність і спілкування) [9, с. 45]. Але в такому випадку дуже складним стає завдання щодо вирішення проблеми цілісності людської особистості, оскільки біологічні та соціальні фактори виявляються в традиційному (з часів картезіанської філософії) дуалістичному відношенні.

Що ж, згідно Л. Станкевича, який розглядає представляє особистість в системі суспільних відносин, то особистість в системі суспільних відносин - це суб'єкт, який самовизначається на основі вироблених ціннісних установок і орієнтацій. «Рівень цілісного розвитку особистості вимірюється способом, мірою включеності її індивідуального буття в різноманітну систему суспільних відносин» [9, с.51]. Включеність ж залежить від позицій і диспозицій, які виробляються і розвиваються в спілкуванні. Суспільні відносини, соціальна діяльність і спілкування є, на думку Л. Станкевича, трьома основними факторами, що детермінують цілісний розвиток особистості.

Що стосується соціальної діяльності, то вона, як вважає Л. Станкевич, обумовлює цілісний розвиток особистості. При цьому діяльність носить двоякий характер - соціально-об'єктивний і особистісно-суб'єктивний.

В результаті знайомства з монографією Л. Станкевича, можна констатувати, що подібні філософські роботи навряд чи можуть сприяти не тільки розумінню проблеми людської особистості, а й застосування результатів подібного теоретизування до вирішення конкретних соціальних і психологічних завдань, що стосуються антропологічної проблематики. На жаль, в радянський період було більш ніж достатньо робіт, аналогічних роботі Л. Станкевича, автори яких орієнтувалися на марксистську методологію соціального пізнання «істматовського» характеру і всі проблеми вирішували в термінах «суспільство», «суспільні відносини», «відносини спілкування», «праця», «діяльність» т. д., які виступали для них своєрідними «паличками-виручалочками», особливо в тих випадках, коли проблема явно

не вирішувалася за допомогою філософських спекуляцій.

Подібними недоліками страждали не тільки філософські твори радянських вчених, але і соціологічні дослідження, точніше, інтерпретація даних цих досліджень.

Висновки. Уявлення про особистість як про вищу цінність життя складають основу теоретичних і прикладних побудов філософії, психології, педагогіки та інших наук. Незважаючи на те, що дані уявлення органічно впливали з культурно-історичного контексту традиції європейської цивілізації, вони були головною альтернативою традиційним підходам до проблем особистості.

Розглянувши соціогенетичний, біогенетичний, психогенетичний підходи до розуміння особистості. Кожна з цих теорій пояснює соціальну поведінку особистості, виходячи з замкнутих в собі властивостей навколишнього середовища, до якої людина повинна адаптуватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авчишкін А.И. Наука, техника, экономика / А.И. Авчишкін. – М.: Экономика, 1989. – 383 с.
2. Алексеев В. П. Становление человечества / Алексеев В. П. – М.: Политиздат, 1984. – 462 с.
3. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Ананьев Б. Г. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
4. Боринштейн Е. Р. Личность: ее языковые ценностные ориентации / Е. Р. Боринштейн, А. А. Кавалеров. — Одесса : Астропринт, 2001. — 164 с.
5. Братусь Б. С. Аномалии личности / Братусь Б. С. – М.: Мысль, 1988. – 303 с.
6. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения / Бреслав Г. М. – М.: Педагогика, 1990. – 140 с.
7. Кон И. С. Ребенок и общество / И.С. Кон. – М.: Наука, 1988. – 270 с.
8. Крысько В.Г. Социальная психология: словарь-справочник / Крысько В.Г.. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. – 688 с.
9. Социология культуры: Методология и методика социологического исследования культуры. – М.: Институт социологии, 1988. – 167 с.
10. Фридман М. О свободе / Фридман М., Хайек Ф.: Пер. с англ. – Минск: Полифакт–Референдум, 1990. – 126 с.
11. Teichmann W. Brauchen wir eine philosophische Theorie der Persönlichkeit? / Teichmann W. // Dt. Ztschr. für Philosophie. – Berlin, 1988. – Jg. 36, N. 12. – S. 1063–1084.

Боринштейн Євген Русланович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології державного закладу «Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРУ У ТРАНСФОРМАЦІЯХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 172.3 + 261.7

Аналізується роль релігії в сучасному українському суспільстві та її вплив на трансформаційні процеси. Досліджується вагомість модернізаційного та постмодернізаційного розвитку України, його вплив на релігійний стан суспільства.

Ключові слова: релігія, трансформаційні процеси, трансформація, соціокультурне, модернізаційність, постмодернізаційність, постмодерне суспільство.

ВЛИЯНИЕ РЕЛИГИИ НА ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ